

İSLÂM'IN İKTİSÂDÎ PRENSİPLERİ

Abdullah ÇOLAK*

GİRİŞ

İktisat, ifrat ile tefrit arasında bulunan itidal noktasına denir. İslâm'da, abdest alınacak suda, yapılacak ibadette, bir suçluya verilecek cezada hep iktisatlı olmamız emredilmiştir. Cimriliğe ve israfa kaçmadan orta yolun izlenmesi iktisad yolu olarak anlatılmıştır¹. Terim olarak “insanın, kıt kaynakları yönetimi, geliştirmesi ve bu kaynakları ihtiyaçlar doğrultusunda kullanmasına yönelik faaliyetleri”² şeklinde tarif edilen iktisadın esasları İslâm'da, vahiy ile şekillenmektedir.

Peygamberler, Sünnetullah gereği sadece kendilerine indirilen vahyi gönderildikleri topluma iletmekle kalmamış, onu yaşanan bir din haline getirme görevini yerine getirmişlerdir. İşte bu sebeple Hz. Muhammed, on üç yıllık Mekke ve on yıllık Medine hayatında söz ve hareketleri ile yeni bir toplumun oluşması için gerekli prensipleri ortaya koymuştur³. Dolayısıyla İslâm'a göre her hangi bir meselenin konumunu ortaya koymak hususunda referansımız “Kur'ân” ve “Sünnet” olmalıdır. Bu iki kaynakta ekonomiye yön verecek temel prensipler ortaya konmuştur.

Kur'ân, hem dünya hem de ahiret hayatını düzenlemeyi hedeflediği için doğal olarak madde ile ilişkileri belirleyici hükümler ve prensipler de içermektedir. İktisadi hayatta, insanların uymaları gereken esasları ortaya koyma bağlamında Kur'ân'da iktisadi yönü ön plana çıkartılan Şuayb peygamberden söz edilmiştir. Hz. Şuayb kavmini Allah'ın birliğine çağırdıktan sonra onlara “*Ölçüyü tastamam yapın, (insanların haklarını) eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Sizi ve önceki nesilleri yaratan Allah'tan korkun.*”⁴ demiştir.

*Yrd. Doç.Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. İsrâ, 17/29; Furkan, 25/67.

² Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s. 192; Mısırlı, Refik Yunus, *İslâm İktisat Metodolojisi*, (çev. Hüseyin Arslan), Birleşik Yayıncılık, ts., s. 15-16. Bir bilim olarak iktisat, “*Bir toplumdaki karar birimlerinin (üretici, tüketici ve devlet) davranışlarını konu alan sosyal bir bilim*” şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. Dinler, Zeynel, *İktisada Giriş*, Bursa, 1998, s. 6-7.

³ Bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 1997, s. 41-42.

⁴ Şuarâ, 26/181-184.

Kur'ân'da faiz aleyhine nazil olan, “*İnsanlara malları artsın diye verdiğiniz riba (faiz) Allah indinde artmaz; fakat Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz sadaka böyle değildir. İşte onlar sevapları kat kat arttıranlardır*”⁵ mealindeki âyetin bi'setin 4. veya 5. senesinde Mekke'de inen bir sûrede yer alması, Mutaffifin sûresinin ilk âyetlerinde ölçü ve tartıda hile yapanların uyarılması, İslâm'ın daha işin başında haksız kazançlara, ticarî sahtekarlıklara, mali yolsuzluklara ve iktisadî sömürüye karşı çıktığının göstergesidir⁶. Yine Kur'ân-ı Kerim kumarı⁷ ve insanın insana yaptığı bütün zulümleri haram kılmış, gereksiz harcama ve tüketimden ibaret olan israfı yasaklamış ve böylece yer altı ve yer üstü kaynaklarının ölçülü kullanılması gibi iktisadî ilgilendiren daha bir çok hususa işaret etmiştir.

İktisat bilgisine sahip olmak, servete sahip olmaktan daha önemlidir. Servet, miras, arazide maden bulmak gibi çeşitli yollarla ele geçirilmiş olabilir. Ancak bunların yerli yerince işletilmesi, harcanması bir bilgi ister. Bu sebeptir ki Kur'ân'ın ilk sûresi Fatiha'da “*Kendilerine nimet verdiğin kişilerin yoluna ilet*”⁸ denilerek, nimete erenlerin yolunu istememiz bize öğretilmektedir⁹. Müfessir M.Hamdi Yazır (ö.1942) bu âyeti şöyle açıklamaktadır: “Gerçekte yol nimeti, nimetlerin en büyüğüdür. Çünkü her hangi bir nimetin yoluna, kanununa nail olmak, o nimete bir kere değil, daima nail olmayı sağlar. Bir nimeti elde etmenin yolunu öğrenmek önemlidir. İlim ve fennin önemi de buradan gelmektedir...”¹⁰

Bugün dünya insanları ve milletlerinin üzerinde durdukları meselelerin en başında iktisatla ilgili olanlar gelmektedir. İktisadî büyüme, gelişmiş olmak, gelirlerin paylaşımı, ülkenin yer altı ve yer üstü zenginliklerini başka ülkelere kaptırmamak, sömürülmemek gibi konular iktidarların tenkit edilmesine, el değiştirmesine sebep olmaktadır. Hatta ülkeler arası yapılan savaşların bir çoğunun gerçek sebebi iktisadi sömürü olmaktadır.

İktisadî bağımsızlık siyasî bağımsızlığın en önemli unsurudur. Ticaret maksadıyla Filistin, Yemen ve Bahreyn-Uman bölgelerini dolaşmış saygıdeğer,

⁵ Rûm, 30/39.

⁶ Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul, 1997, s.61.

⁷ Bkz. Bakara, 2/188, 219; Nisâ, 4/29; Mâide, 5/90.

⁸ Fatiha, 1/7.

⁹ Yeniçeri, Celâl, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980, s. 31.

¹⁰ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, ts., I, 130.

güvenilir, tecrübeli bir tâcir ve Mekke müşriklerinin, Benî Kinâne yurdunda imzaladıkları anlaşma neticesinde ittifakla uyguladıkları şiddetli bir ekonomik ambargoya maruz kalarak büyük sıkıntılara düşmüş bir insan olarak Hz. Peygamber, iktisadî bağımsızlığın önemini muhakkak ki çok iyi biliyordu.¹¹ Medine'ye hicretin akabinde Hz. Peygamber, hem kendisinin hem de müslümanların siyasi hakimiyetlerini tesis için kimi bilim adamlarınca tarihin ilk yazılı anayasası olarak isimlendirilen “*Medine Vesikası*”nı düzenlemiş, mescid inşa etmiş ve hemen ardından ikinci müessese olarak, müslümanların hakimiyeti altında olan serbest bir piyasa oluşturmak için de “*Medine Pazarı*”nı kurmuştur. Böylece ekonomik hayatı Medine'deki Yahudilerin kontrol ve baskısından kurtarmıştır. Çünkü daha önce Medineliler ticari ilişkilerini Yahudi olan Kaynuka oğullarının pazarında yürütüyorlardı¹².

Yeryüzünde hakim olan ve ekonomik problemlere çözüm arayan başlıca üç ekonomik sistem vardır: *Sosyalist*, *Kapitalist* ve *İslâm Ekonomi sistemi*. Bu sistemlerin benzer yönleri olabileceği gibi farklı yönleri de vardır. Aradaki benzerlik birinin diğerinin kopyası olduğu anlamına gelmez. Hatta kapitalist ve sosyalist sistemin her ikisinden de bir takım özellikler alınarak “*karma ekonomik sistem*” oluşturulmuştur¹³. Biz, bu çalışmamızda İslâm iktisadının temellerini ortaya koymaya çalışacağız, yer yer de diğer iktisadi sistemlerle mukayesesini yapacağız.

1. İslâm Ekonomisi İslâm'ın Bir Parçasıdır

İslâm ekonomisini, diğer ekonomik sistemlerde olduğu gibi dinden, inançtan bağımsız olarak ele almamız mümkün değildir. Dolayısıyla İslâm'ın ekonomi anlayışını, dinin genel çerçevesi içerisinde incelememiz gerekmektedir.

Her sistem ve nizamın temel kuralları vardır. Sistem bu temel kurallara göre şekillenir, ortaya çıkan problemleri, sorunları, bu temel kurallara göre çözüme kavuşturur. İşte İslâm ekonomisi de İslâm'ın temel kurallarına göre şekillenir, sınırlanır, problemlerini de ona göre çözüme kavuşturur.

¹¹ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1993, II, 957; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, İstanbul, ts., I, 99-100; Kallek, s. 189-190; Songür Haluk, “*Hz. Peygamber ve İslâm İktisadının Esasları*”, I. Kutlu Doğum Sempozyumu, İsparta, 1998, s.259.

¹² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 958; Kallek, s.190-193; Kardâvî, Yusuf, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Konya, 1997, s.25-26; Arslan, Hüseyin, *İslâm'da Tüketici Hakları*, Ankara, 1994, s. 54.

¹³ Dinler, s.33.

Aslında diğer ekonomilerin dinden uzaklaşması sadece ekonomide değil yönetim biçiminde, sosyal hayatta da ortaya çıkar. Bu uzaklaşmanın temelinde ortaçağ Hıristiyan kilisesinin halk üzerindeki ezici hakimiyeti ve bu hakimiyeti kaybetmemek için her türlü yeniliğe karşı çıkması, kendi dışında hiçbir hakim güç tanımaması yatar. Bunun sonucu toplum bir sosyal patlamanın eşiğine gelmiştir. İşte böyle bir toplum geri kalmışlığın, zulmün ve baskının sebebinin din olduğu kanaatine ulaşmış ve adeta dini, hayatlarının hiç bir alanına sokmamaya karar vermişlerdir. Böylece dünyevî ve uhrevî ayırım ortaya çıkmıştır.¹⁴

Burada şu noktaya açıklık getirmek gerekmektedir. Yukarıda geçen din ile ilgili yanlış kanaatleri İslâm'a şamil kılmak büyük haksızlık ve gerçeklerle bağdaşmayan bir iddia olur. Mensuplarına, sürekli tefekkürü emreden¹⁵, "*Hikmet mü'minin yitik malıdır*"¹⁶ ifadesi ile ilmî gelişmelere kapıyı sürekli açık tutan, İki günün birbirine denk olmasının ziyan olduğunu öğreten bir dinin, ortaçağ uygulamaları örnek gösterilerek karalanmaya çalışılması cidden esef vericidir.

Ortaçağ sonrası ortaya çıkan kapitalist sistem, kendisinde helâl-haram ayırımı olmadığı ve ahlâkî yaptırımlardan da uzak olduğu için cinsî arzuları ticarete alet etmiş, milyonlara varan kız ve erkek çocukları fuhşa sürüklemiştir. Kapitalizmin felsefesinde haram diye bir şey yoktur. Kapitalizme bir reaksiyon olarak ortaya çıkan sosyalizm ise, piyasadaki serbestliği ortadan kaldırmış, ticareti sadece devletin eline bırakmıştır. İslâm ise bu iki aşırı uçtan farklı bir yol izlemiştir. İslâm piyasaya serbestlik getirmekte ancak bunu manevî değerler ve ahlâk yoluyla sınırlandırmaktadır. Yani İslâm'da iktisat, imanla, ahlâkla, manevî değerler, helâl-haram düşüncesiyle bağlantılıdır ve bu sınırlar dışına çıkamaz¹⁷. Schacht'ın da ifade ettiği gibi İslâm, inanç dini olmaktan çok aksiyon dinidir¹⁸ ve sosyal hayata müdahale eder.

İslâm'ın hayata yaklaşımı bütüncül ve belli maksatlara yönelik bir yaklaşımdır. Kainatın yaratıcısı, insanı halife kılmıştır. Dolayısıyla tüm insanlık hilafet misyonunun

¹⁴ Songür, *a.g.m.*, s.259-260.

¹⁵ Bkz. Âli İmrân, 3/191; A'raf, 7/176; Yunus, 10/24; Ra'd, 13/3; Nahl, 16/ 11, 44; Câsiye, 45/13.

¹⁶ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs Ammâ İštehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Beyrut, 1997, I, 323, H.No: 1157.

¹⁷ Kardâvî, Yusuf, *I. Uluslararası İslâm Ticâret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, s.26-27; Kallek, s.201; Mutahhari, Murtaza, *İslâmî İktisadın Felsefesi*, (çev. Kenan Çamurcu), İstanbul, 1997, s.177-178.

¹⁸ Muhammed Halid Mes'ûd, *İslâm Hukuk Teorisi*, (çev. Muharrem Kılıç), İstanbul, 1997, s. 20.

hakkıyla icrası için çalışmak, iktisadi faaliyetlerinde içinde bulunduğu evrendeki her türlü tasarruflarını bu çerçeveye oturtmak zorundadır.¹⁹ Müslüman bir iktisatçı yaptığı iktisadi faaliyetlerde Cennet nimetlerini ve daha da önemlisi Allah'ın rızasını kaybetme ihtimalini hesaba katarak, haram-helal ölçüsüne azami dikkat göstermek zorundadır. Örneğin kârlı bir yatırım dahi olsa şer'an müntefau bih/kendisinden faydalanılan bir şey olmadığı için domuz, süs köpeği, uyuşturucu gibi şeylerin ticaretini yapamaz. Çünkü inancı ona, bunun için izin vermemektedir.²⁰ Aynı şekilde eğer yapacağı iktisadî faaliyet hakkında herhangi bir yasaklama olmadığı gibi caiz olduğuna dair bir hüküm de yaksa, bu durumda İslâm'ın koymuş olduğu “eşyada asıl olan ibâhadır”²¹ kaidesi gereği hareket eder. Ayrıca mübah olduğunu gösteren bir delile ihtiyaç da yoktur²². Yani dinin özünde olmayan yeni yeni yasaklar icat ederek dünyayı zindana çevirmek de yanlış kabul edilmiştir. Çünkü İslâm denge dinidir²³.

Müslüman fert, insan için yaratılan nimetlerden meşruiyet zemini dairesinde nasiplenmek üzere azami gayret göstermeye teşvik edilmiştir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'de, dünya nimetlerinden en iyi şekilde faydalanabilmemiz, iyi bir iktisadi hayata sahip olabilmemiz için, bizden önceki ümmetlere emredildiği gibi bize de tabi olduğumuz kitabı tatbik etmemiz emredilmiştir. Âyet-i kerîmeler'de şöyle buyurulmaktadır: “Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'ân) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden hem ayaklarının altlarından yerlerdi (yeraltı ve yerüstü zenginliklerinden istifade ederek refah içinde yaşarlardı). Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı-mutedil) bir zümre vardır; fakat onların çoğunun yaptıkları ne kötüdür.”²⁴ “O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inanmış ve bize karşı gelmekten sakınmış olsalardı, onlara göğün ve yerin bolluklarını verirdik. Ama yalanladılar; bu yüzden onları, yaptıklarına karşılık yakalayiverdik”²⁵.

¹⁹ Kallek, s.19; Aynı mlf. “Hilafet ve İktisat –Usul Üzerine”-, Dîvân İlmi Araştırmalar, İst, 1996/2, s. 96.

²⁰ Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1999, s. 68; Songür, s.260.

²¹ Bilmen, Ö.Nasûhî, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahati Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul, ts., I, 298,

²² Songür, s. 260; Mısrî, s.260.

²³ Kallek, s. 38. Bkz. Mâide, 5/87.

²⁴ Mâide, 5/65-66.

²⁵ A'raf, 7/96.

2. İslâm'da İktisadî Faaliyetler Birer İbadet Niteliğindedir

İslâm, bir müslümanın yaptığı bütün fiillerin İslâm'ın gösterdiği ölçülerde yapılması durumunda ibadet niteliği kazanacağını haber verir²⁶. Hz. Ömer (r.a), Hz. Peygamber (sav)'in şöyle dediğini rivayet eder. “*Ameller niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur...*”²⁷

Ayrıca Sad b. Ebî Vakkas, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir: “*Allah rızasını gözeterek infak ettiğin her nafaka (sadaka), hatta hanımının ağzına koyduğun lokma için dahi mükafatlandırılacaksın.*”²⁸

Alıntıladığımız bu hadisler ve benzerlerini dikkatlice incelediğimizde, hiçbir müslüman iktisatçının bu çerçeve ve kurallar dışına çıkmayacağı görülmektedir. Bugünkü beşerî iktisat sistemlerinde böyle bir faydalandırma söz konusu olamaz, zaten onlar dinlerden tecrit edilmiş ekonomik sistemlerdir²⁹.

İslâm dini insanın dünyevî ve ekonomik faaliyetlerini engelleyip veya dünyaya sırt çevirip sadece âhirete yöneltme (müfrit sûfilik) gibi bir eğilim içinde değildir. Aksine insan tabiatını çok iyi tahlil ederek, insanın bu tür dünyevî faaliyetlerine de ibadet sevabı vadederek insanı kadın-erkek ayırımı yapmaksızın çalışmaya teşvik etmiştir³⁰. Kadın erkek ayırımı yapmaksızın diyoruz çünkü kadının da erkek gibi zekat verme, kurban kesme gibi mali ibadetleri yerine getirebilmesi için gelirinin belli bir düzeyin üzerinde olması gerekir. Hz. Peygamber döneminde Medine Pazarında bizzat Peygamber tarafından görevlendirilen kadınlar bugünkü manada zabıta görevini üstlenmişler, ürettikleri malları getirip pazarda satışa sunmuşlardır³¹. İnsanın bu dünya için de gerektiği kadar çalışmasının önemini, tarihin en varlıklı kişilerinden birisi olarak bilinen Karun'a karşı inananların söylediği şu sözler bize bildirilmiştir: “*Allah'ın sana*

²⁶ Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerî'a*, Beyrut, 1997, I, 172.

²⁷ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul,1992, Vahyin Başlangıcı,1, Nîkâh, 5; Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccac en-Neysâburî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul. 1992, İmârât, 155; Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Talak, 11; Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Cihad, 16; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Zühd, 26; İbn Hanbel, Ahmed *el-Müsned*, İstanbul, 1992, I, 25.

²⁸ Buhârî, İman,41, Cenaze, 37, Meğazî, 77; Ebû Davud, Vasâyâ, 2; Tirmizî, Vasâyâ, 1; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, İstanbul, 1992, Vasâyâ, 7.

²⁹ Songür, s.262.

³⁰ Kallek, s.24-25; Sorgür, s.262. Bkz. Nisâ, 4/19.

³¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 959-960; Kallek, s.183-184.

verdiğinden ahiret yurdunu gözet; dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah bozguncuları sevmez".³²

3- İslâm İktisadının Gayesi: Allah'ın Rızasını Elde Etmek ve İnsanlığın Yararını Gözetmektir

İslâm iktisadının esas gayesi, Allah'ın rızasının kazanılacağı bir dünya inşa ve imar etmektir. İslâm iktisadı diğer iktisat sistemlerinin yaptığı gibi bu dünyanın imarını amaç değil, onu yüce hedeflere ulaşmada bir araç olarak değerlendirir. Çünkü bu dünya gerçek ve sonsuz yurt olan ahiret için sadece bir basamaktır. Dolayısıyla sadece maddi refahın hedeflenmesi ile, daha yüce, şerefli ve sonsuz bir hayat için bir araç olması arasında çok büyük fark vardır³³.

İslâm'da üretimin hedefi, insanlığın yararına olan şeylerin artırılmasıdır. Kur'ân'da "...O sizi yerden (topraktan) yarattı. Ve orada sizi yaşattı..."³⁴ buyruluyor. Bu âyette geçen "*vesta'merakum:Ve sizi orada yaşattı*" ifadesini Cessâs (ö.370/980), "Allah, size kendisine ihtiyaç duyduğunuz şeyler doğrultusunda yeryüzünü imar etmenizi emretti"³⁵ şeklinde yorumlamıştır.

İslâm iktisadında insan bedenine, aklına ve ruhuna zarar veren şeylerin üretimine –gelir getirse de - müsaade edilmemektedir. Oysa kapitalizmin hakim olduğu batı medeniyetinde insanlık için faydalı, faydasız, zararlı ve öldürücü her şeyin üretimi mubah görülmüştür. Bu durumu Roger Garudy, "İslâm ve Batı Krizi" adlı eserinde şöyle ifade eder: "*Batının, bir başkasının ortak olmadığı beş asırlık hakimiyetinden sonra bugün envanterini şu üç rakamla özetlemek mümkündür: 1982 yılında yaklaşık 600 milyar dolar, silahlanma amacı ile harcanmıştır. Bununla yerküresi gezegeninde oturan her bireyin başına dört ton bomba koymuş oluyor. Kaynak dağılımını, üçüncü dünyada yılda 50 milyon insanın açlık ve kötü beslenme sonucu ölmesine yol açacak şekilde geliştirmektedir...*"³⁶.

³² Kasas, 28/77.

³³ Sorgür, s.263; Mutahharî, s.12-13.

³⁴ Hûd, 11/61.

³⁵ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut, 1993, III,242.

³⁶ Mısrî, s. 112-113.

4- İslâm İktisadında Dünyevî Sorumlulukla Birlikte Uhrevî Sorumluluk da Öngörölmüştür

Toplumsal hayatta düzen ve istikrarı sağlamak için sadece hukuk kuralları yeterli değildir. Çünkü insanın dış dünyasından ayrı bir de iç dünyası vardır ve onu yönlendiren de çoğu kere bu iç dünyasıdır. Bu sebeple insanın doğru istikamette olmasını sağlayabilmek için öncelikle bu iç dünyasında etkin olmak gerekir. Kişilerin fiil ve hareketlerini düzenleyen hükümlerin nüfuzundan her gün çeşitli hilelerle sıyrılabilen pek çok insanın bulunduğu bir gerçektir. Amerikalı bir Sosyolog, A.B.D.'de çok suç işlenmesinin ve kanunların ihlal edilmesinin sebebini “*kanunların her şeye muktedir oldukları*” hususundaki zihniyete ve bu anlayışın doğurduğu kanun bolluğuna bağlamaktadır. İşte bu noktada devreye girerek din insanın iç dünyasında etkisini göstererek âmir hükümlerin ihlaline mani olabilir. Zira din, aynı zamanda ahlâkî bir müessese olarak da insanlara yön veren en mükemmel kanunlar ve en sıkı nizamlardan daha kuvvetli bir şekilde kişiyi içten kuşatan, kucaklayan ve yönlendiren bir disiplindir. Bu sebeple din duygusunun zayıflığı ve kuvvetliliği ile ahlâki ve hukukî suçların artıp azalması arasında önemli bir bağlantı vardır. Dine dayalı ahlâk, hukukun yanında hatta ondan daha etkili olarak suçlarla mücadelede önemli bir yere sahiptir³⁷.

İslâm iktisat sisteminin diğer sistemlerden en farklı yanlarından biri onun, başka sistemlerin hiç göz önüne almadığı **uhrevî sorumluluk** boyutudur. İnsanın insanla, toplumla ve eşya ile kurduğu ilişkiler ağına bir de Allah ile ilişkileri ekler. İslâm'da kötü davranışlara karşılık biri dünyevî, diğeri uhrevî olmak üzere iki ceza belirlenmiştir. Alenen işlenen ve ispatlanan suçların cezası dünyevîdir. İşlenen fiil din açısından suç olmasına rağmen delillerle ispatı mümkün olamıyorsa bu durumda fail uhrevî ceza ile muhatap kılınmıştır³⁸. Bunun içindir ki İslâm kendi mensuplarının akıllarına ölümünden sonra dirilmeyi, ahirette hesap ve kitabı, amellere göre mükafat veya ceza gibi mefhumlarını yerleştirmiştir³⁹. Allah Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “*Her nerede olursanız Allah sizinle beraberdir*”⁴⁰, “*Her kim zerre kadar hayır işlerse onun*

³⁷ Köse, Saffet, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İstanbul, 1997, s.254-255.

³⁸ Ebû Zehra, Muhammed, *el-Ukûbe*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts., s.19-20; Uzunpostalcı, Mustafa, *Hukuk ve İslâm Hukuku*, Konya, 1987, I,124.

³⁹ Bkz. Nisa, 4/123; İsra, 17/13; Kehf,18/49.

⁴⁰ Hadid, 57/4.

karşılığını görecektir.”⁴¹ İşte bu sebeple mü'min, kanuna aykırı hareket etme fırsatı varken, dünyevi yönden cezasız kalacağını bilse de sorumluluklarını yerine getirir, suç işlemekten kaçınır⁴². Beşerî hukuklarda sadece dünyevi ceza tehdidi mevcut olup uhrevi ceza söz konusu edilmediği için insanları suç işlemekten sakındıran böyle bir yaptırımdan mahrumdurlar.

İslâm kendi sistemi içinde ibadet, ahlak, aile hayatı, hesaba çekilme şuuru ile terbiye edilmiş bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır⁴³. Bunu yaparken âhîret korkusu ve inancı zayıf kimseleri suçtan vazgeçirmek için etkili bir ceza sistemi ortaya koyarak onun caydırıcılığından da yararlanmaktadır.

İslâm iktisat prensiplerinin uygulandığı, İslâm ahlakının egemen olduğu müslüman toplumlarda yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı ticari hayatta hile olmaz, insanlar birbirini aldatmazlar, çünkü mevcut cezâî müeyyidelerin ötesinde, müslüman satıcı veya müşteri Allah'ın “*Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman ölçüyü tam yaparlar. Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman (ölçü ve tartıyı) eksik yaparlar*”⁴⁴, “*Nerede olursa olsun O sizinle beraberdir*”⁴⁵ âyetlerini; öte yandan Hz. Peygamber'in “*Bir kimse sattığı kusurlu malın kusurunu gizlerse, Allah'ın azabı ve meleklerin laneti o kimsenin üzerine yağmaya devam eder*”⁴⁶ buyurduğunu dikkate alır.

Müslüman tüccar, “*Doğru sözlü, her konuda kendisine güvenilen bir tüccar ahirette Peygamberler, siddikler ve şehitlerle beraber haşrolacaktır*”⁴⁷ müjdesine nail olmak ister. Yine Hz. Peygamber “*(İyi bir) müslüman, diğer müslümanların kendisinin elinden ve dilenden güvende olduğu kimsedir*”⁴⁸ buyurmaktadır. Bu hadise göre bir müslüman, diğer müslümanlar tarafından güvenilir bir kimse olarak görülüyor, kendisiyle alış veriş yaparken sürekli ‘acaba beni aldatır mı?’ endişesi taşınıyorsa, bu kimse hadiste anlatılan özelliklerde güvenilir, erdemli bir mü'min olamamış demektir.

⁴¹ Zilzâl, 99/7-8.

⁴² Hamidullah, Muhammed, *İslâma Giriş*, (çev. Celal Aydın), Ankara, 1996, s.161-162; Zühaylî, Muhammed, *en-Nazariyyâtü'l-Fıkhiyye*, Dımişk, 1993, s. 22.

⁴³ Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s.25-27.

⁴⁴ Mutaffifin, 82/1-3.

⁴⁵ Hadid, 52/4.

⁴⁶ İbn Mâce, Ticaret, 45.

⁴⁷ Tirmizî, Büyü, 4.

5. İslâm İktisadında Karma Mülkiyet Anlayışı Esas Alınmıştır

İslâm karma mülkiyet sistemini ilke olarak kabul etmektedir. İslâm'da hem ferdî mülkiyet hem de kamu mülkiyeti kabul edilmiştir. İslâm, ne kapitalist ekonomilerde olduğu gibi ferdî mülkiyeti esas alarak ferde sınırsız bir özgürlük tanımış, ne de kapitalizme bir reaksiyon olarak ortaya çıkan -ve ilk defa 1917'de Rusya'da uygulamaya konulan- sosyalist ekonomilerde olduğu gibi ferdî mülkiyeti inkar ederek yalnızca kamu mülkiyetini esas almıştır.⁴⁹

Bu iki tür mülkiyetten birini kabul ederek, diğerini inkar etmek mümkün değildir. Bugün, dünyada kapitalist ekonominin uygulandığı ülkelerde dahi kamu mülkiyetine çokça rastlanmaktadır. Bunun karşısında sosyalist ekonominin uygulandığı bir ülke olan Çin'de de artık ferdî mülkiyeti tanıma yoluna gidildiği görülmektedir⁵⁰.

İslâm ekonomisinde temel espri, ferdin meşrû yollardan elde etmesi şartıyla istediği kadar mal-mülk edinebilmesidir. İslâm, zenginliğe değil, onun kötü ve kötüye kullanılmasına ve zenginliklerine güvenerek Hak'dan yüz çevirenlere karşı çıkmıştır. Çünkü Kur'ân'da servet, imtihan vesilesi (fitne) olarak⁵¹ isimlendirildiği gibi tam bir açıklıklarla "hayır"⁵² olarak da ifade edilmiştir. Yani İslâm'da fert, servetini diğer insanları sömürerek elde edemeyeceği gibi bu serveti toplum üzerinde sulta kurmak için de kullanamaz. Bu sebeptendir ki, Kur'ân'da, karaborsacılığın, mali ve iktisadî zulmün örneği, tamamen dünyevileşmiş bir zengin tipi olarak Kârun'dan bahsedilmektedir⁵³. Kur'ân'da "mallarınız", "yetimin malı", "evleriniz"⁵⁴ gibi lafızlara, zekât ve sadakayı ilgilendiren ayetlere, devamlılığı hukuk ile garanti altına alınmış olan miras hukukuna bakıldığı zaman İslâm'ın özel mülkiyeti benimsediği anlaşılır. Nebevî sünnette de bu

⁴⁸ Buhârî, İman, 4,5, Rikâk, 26; Müslim, İman, 64,65; Ebû Dâvûd, Cihad, 2; Tirmizî, İman, 12.

⁴⁹ Sadr, Muhammed, *İslâm Ekonomi Doktrini*, (trc. M. Keskin-S. Ergün), Hicret Yayınları, 1978, s. 245, 291-293; Mısırî, s. 56; Demirci, Rasih, *Ekonominin Temelleri*, Ankara, 1996, s. 53-53; Dinler, s.33-36; Özelmas Ekrem, *İktisada Giriş*, b.y, ts, s.50-51; Mutahhari, s.46-47, 191,192; Kardâvî, Yusuf, *İslâm Hukuku*, (çev. Y.İşıcık-A.Yaman) İst. 1997, s.38-39.

⁵⁰ Sorgür, s.265. Diğer örnekler için bkz. Özelmas, s.74.

⁵¹ Bkz. Enfal, 8/28; Teğâbün, 64/15. Yazır, IV,2391, VII, 5037.

⁵² Bakara, 2/180.

⁵³ Kasas, 28/76-78. Yazır, V, 3755; Güler, İlhami, "Dünyanın Başına Gelen 'Derin Sapkınlık' Dünyevileşme", İslâmiyât, c.4, sayı, 3, Ankara, 2001, s.44.

⁵⁴ İlgili kavramlar için bkz. Nisâ, 4/2,5, 9, 29; Nûr, 24/61 ; Saf, 61/11; Teğâbün, 64/15.

hususunu anlatan bir çok hadis vardır⁵⁵. Öte yandan İslâm iktisadı gerektiğinde kamu mülkiyetini de tanımıştır. Örneğin Hz. Ömer, Mekke’de Safvan b. Ümeyye’ye ait bir evi dört bin (veya dört yüz dirheme) satın alıp hapishaneye çevirerek kamulaştırmaya gitmiştir⁵⁶. Ayrıca Hz. Peygamber, Hayber Yahûdîlerinin topraklarına sahip olduğunda, bu toprakları ganimet olarak dağıtmak yerine, ürünün yarısını devlete ödemeleri şartıyla arazilerin ekimini Yahûdilere bırakmıştır⁵⁷.

Kur’ân’da ve hadislerde kainattaki her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunun altı çizilir. Örneğin “*Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin mülkiyeti Allah’ındır. Yerde ve gökte ne varsa hepsi O’nundur*”⁵⁸ buyurulmaktadır. İnsan, yeryüzünde bu kaynakların asıl sahibi değildir. Sadece asıl sahibinin belirlediği sınırlar çerçevesinde tasarrufta bulunma yetkisi olan bir emanetçidir⁵⁹. Çünkü Allah’ın mülkünden kendisine bahşedilende, diğer insanların hakları da söz konusu olduğu için, kendi özel mülkü de olsa kulların tasarruf yetkisi ilahî emirlerle sınırlıdır⁶⁰.

Mülkiyetin genel ve mutlak anlamda Allah’a ait olması, insanın özel mülk edinmesine engel değildir. Mülkiyet ve mülk edinebilmek, aynı zamanda insan olmanın bir özelliğidir. İslâm insanın edindiği özel mülkiyeti her türlü tecavüzdten korumak için gerekli tedbirleri almıştır. Bu sebeptir ki, hırsızlık, rüşvet, gasp ve faiz almak gibi fiiller yasaklanmış ve faillerine ceza öngörülmüştür⁶¹. Hz. Peygamber bu konu ile ilgili olarak “*müslümanın müslümana kanı, malı, ırzı haramdır*”⁶² buyurmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, özel mülkiyet uğruna kamu mülkiyetinden veya kamu mülkiyetini koruma adına özel mülkiyetten tamamen vazgeçmek toplumda istibdad ve esarete veya anarşiye neden olabilir. Bu itibarla her iki mülkiyet anlayışına da makul ölçülerde yer verilmelidir.

⁵⁵ Bkz. Buhârî, Hac,132; Müslim, Hac, 147; İbn Mâce, Menâsik, 76.

⁵⁶ Kal’acı, Muhammed Ravvas, *Mevsûatü Fıkh-ı Ömer İbnu’l-Hattâb*, b.y. 1981, s. 334-335; Bardakoğlu, Ali, “*Ceza*”, DİA, İstanbul, 1993, VII, 474. Diğer örnekler için bkz. Mâverdî, Ali b. Muhammed b.Habib, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye ve’l-Vilâyetü’d-Diniyye*, Beyrut, 1994, s. 299-300; Demir, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara, 1988, s.202 vd.

⁵⁷ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Beyrut, 1997, III, 375-376. Diğer örnekler için bkz. Kallek, Yönetim Piyasa İlişkisi, s.136.

⁵⁸ Mâide, 5/120. Diğer ayetler için bkz. Bakara, 2/255; En’âm, 6/12 ; Tâhâ, 20/ 6; Hadîd, 57/10.

⁵⁹ Hayrâbâtî, Muhammed Ebu’l-Leys, *Usesü’n-Nizâmi’l-Mâlî ve’l-İktisâdî fi’l-Kur’ân*, Mekke, 1991, s. 43-44. Ayrıca bkz. Kallek, s.19, 105.

⁶⁰ Mısırî, s.61; Kutup, Seyyid, *el-Adâletü’l-İctimâiyye fi’l-İslâm*, Dâru İhyai Kütübî’l-Arabiyye, 1958, s.105-106; Kardâvî, s.39.

⁶¹ Karaman, Hayrettin, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 1986, I, 115, 125-127; Kardâvî, s.39.

6. İslâm İktisadı Gelir Dağılımı ve Sosyal Adâlet İlkesine Büyük Önem Verir

Nihai amacı kendi vatandaşlarının refah ve mutluluğunu sağlamak olan devletin başlıca görevi, ülkenin gelir kaynaklarından toplumun her kesiminin adaletli şekilde yararlanmasını sağlamaktır. İslâm ve bu bütünün bir parçası olan İslâm ekonomisi sosyal adalet ilkesini, kendisinin tatbik edildiği her toprak parçasında hayata geçirmiş, fertler arasındaki gelir dağılım dengesini gözetmiş, servetin belli ellerde toplanıp diğer insanların adeta bunların kölesi haline gelmesini engellemiş⁶³, devlet olarak halkına belli bir yaşam düzeyi ve iş garantisi vermiştir. Bu konu ile ilgili bir âyeti kerimede söyle buyurulmaktadır : “Allah'ın o kent halkından, elçisine verdiği ganimetler, Allah'a, elçiye,(ona) akraba olanlara, yetimlere, yoksullara (yolda kalan) yolcuya aittir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın.”⁶⁴ İslâm ekonomisinin tatbik edildiği bir toplumda, şartlara göre, devlet işsizlere iş bulma, kimsesizlere de geçim garantisi verme zorundadır⁶⁵.

İnsan tecrübesi şunu göstermiştir ki, mülkiyetin büyük ölçüde tek elde toplanması, dünyadaki iktisadi faaliyetlerde daima aşırılığa ve baskıya yol açmıştır. Bu, sadece insanlık düzeninin dengesini bozmakla kalmamış, aynı zamanda bir kısım insanların diğerlerine karşı haksız muamelelerine ve saldırganlıklarına sebebiyet vermiştir.

Zenginler servet elde etmek için adil olmayan yolları kullandıkları, fakir ve zayıfları istismar edip ezdikleri ve servetlerini israf içinde harcayıp lükse daldıkları zaman, servetin âdil olmayan dağılımı toplumda hayatın dengesini bozmaktadır. Zengin daha zengin, fakir daha fakir olmaktadır. Bir tarafta lüks ve sefahate milyarlar harcayan zenginler, diğer tarafta temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan sefalet mahkum edilmiş kitleler...⁶⁶ Sonuçta bir ülkede gelir dağılımında önemli boyutlara varan eşitsizlik sosyal

⁶² İbn Mâce, Fiten, 2; İbn Hanbel, III, 491.

⁶³ Haşr, 59/7.

⁶⁴ Haşr, 59/7.

⁶⁵ Songür, s.266.

⁶⁶ Hz. Ali (r.a)'nin, “Fakir, ancak zenginin israfı nisbetinde aç kalır” sözü de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bkz. Sadr, s. 338.

huzursuzluklara neden olur. Böyle bir ülkede hırsızlık, ahlaksızlık, suçluluk oranı artacak ve toplu çöküş kaçınılmaz olacaktır⁶⁷

Bugün ekonomik alanda dünyada “Kârun” tipi insanlar egemen hale gelmiştir. 350 kişi, dünyadaki iki buçuk milyar insaninkine denk bir gelire sahip, en zengin üç kişinin sahip olduğu servet kırk sekiz ülkenin gayri safi milli hasılasına eşittir. Batı son üç yüzyılda dünyanın büyük bir bölümünü kolonileştirdi, iliklerine kadar sömürdü. Bugünkü Kuzey-Güney dengesizliği bu sömürünün bir parçasıdır. BM rakamlarına göre, dünyada 600 milyon çocuk günde bir dolarla yaşarken; yılda 780 milyar dolar askeri harcamalara, 400 milyar dolar uyuşturucuya, sadece Avrupa’da 105 milyar dolar alkollü içkilere ayrılıyor⁶⁸.

Kitap ve Sünnette sosyal adâleti sağlayacak prensiplere yer verilmiştir. Örneğin “komşusu açken tok yatan bizden değildir”⁶⁹ hadisi sosyal yardımlaşma konusunda önemli bir prensibi ortaya koymaktadır. Yine Kur’ân’da fakirleri, miskinleri gözetmeyle ilgili bir çok âyet bulunmaktadır.⁷⁰

İslâm ahlâkıyla eğitilmiş bir toplumdan kısa bir kesit sunacak olursak; 19. yüzyılın başlarında (1826’lı yıllar) Konya’da fırıncı, kasap gibi bir kısım esnaf mahkemeye gelerek Konya’da bulunan fakirlere, aylık veya seneliğine düşük fiyattan ürettikleri malları vereceklerini taahhüt ediyorlar, diğer ileri gelen bir kısım esnaf da mahkemeye gelerek “Duyduğumuza göre falan kardeşlerimiz bir sene boyunca fakirlere çok ucuz et ve ekmek vereceklermiş, eğer bu kardeşlerimiz, söz konusu uygulamadan zarar görürlerse, biz de onların zararlarını karşılamayı üstleniyoruz” şeklinde fedakarlıklarını dile getirmişlerdir⁷¹.

İşte bu anlayışın hakim olduğu bir toplumda, ne aralarında uçurumların olduğu çatışan sınıflar, ne de sefil, aç insan yığınları olur. İslâm’da sosyal adalet ilkesinin temel kaynağı, zekat, fitır sadakası, vakıf gibi müesseselerdir. Bu müesseseler sayesinde

⁶⁷ Bkz. İsrâ, 17/16. Ayrıca bkz. Dinler, s.265.

⁶⁸ Güler, s.53-54.

⁶⁹ Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Câmiu’s-Sağîr min Ehâdîsi’l-Beşîr en-Nezîr*, Dımaşk, 1996, II, 389, H. no: 7609.

⁷⁰ Bu konuyla ilgili âyetler için bkz. Mâide, 5/89 ; Hacc, 22/28, 36; İnsan, 76/8; Beled, 90 /14.

⁷¹ Çolak, Hasgül, *Konya Şer’iyye Sicillerinden Dördüncü Defterde Kayıtlı Olaylar Hükümler ve Değerlendirilmesi*, S.Ü.S.B. Enstitüsü, Konya, 1992 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.163-164, 305.

hiçbir fakir zengine haset etmeyecek, düşmanlık, yerini kardeşlik ve dostluklara bırakacaktır.

H.z.Peygamber (sav)'in Medine'ye hicret ettiğinde ensar ile muhâcir arasında gerçekleştirdiği muâhât/kardeşlik akdi de böyle bir uygulamanın dikkat çeken örneklerindedir. Bu sayede ensar, evsiz barksız ve işsiz kalan muhâcirlerle her şeyini paylaşarak mükemmel bir dayanışma örneği sergilemişlerdir⁷².

7. İslâm'ın İktisat Anlayışının Diğer Önemli Prensipleri

a) İslâm'ın “birlikte hareket etme” felsefesine bakıldığı zaman cemaat halinde ibadet yapmayı, bireysel ibadetten daha üstün tuttuğu görülür. İslâm'ın bu ilkesi ticari hayatta da geçerli olmak durumundadır. Bugün ferdi işletmelerden çok, çok ortaklı şirketler ve holdingler her konuda söz sahibidirler. H.z. Peygamber “Allah'ın yardımının birlikte hareket eden toplumla beraber olduğunu”⁷³ haber vermektedir. Bilim ve teknoloji çağında ülke içi ve ülkeler arası ekonomik savaşlar yapılmakta, ortaya çıkan bir çok olumsuz gelişmelerin altında da ekonomik kaygılar yatmaktadır.

Günümüzde İslâm ülkelerinde gerek milli ve gerekse milletler arası söz sahibi büyük potansiyele sahip şirketler olmadığı için uluslararası meselelerde söz sahibi olmak, kulis yapmak, tavrı almak da zorlaşmaktadır.⁷⁴

Bütün bunlar gösteriyor ki müslümanlar, hem ülke içi ve hem de ülkeler arası ekonomik güçlerini birleştirmeli, sermaye ve işgücünü harekete geçirmelidirler. İhramlı iken ticari faaliyetlere engel olmayan İslâm'ın bu cephesini bir ihtiyaç ve zaruret olarak görmek zorundayız. Müslümanların kurtuluşu bir bakıma imanla birlikte ekonomik olarak kendine yeter düzeye erişmesi, “alan değil veren ol”⁷⁵ tavsiyesinin bilincine varmasına bağlıdır. Çünkü iman, ekonomik yeterliliği ve bağımsızlığı öngörüyor⁷⁶.

⁷² Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986, I, 261.

⁷³ Tirmizî, *Fiten*, 7.

⁷⁴ Şekerci, Osman, “Anonim Şirketler”, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, s.99.

⁷⁵ Bu bağlamda H.z. Peygamber, “Veren el alan elden üstündür” buyurmaktadır. Bkz. Müslim, *Zekât*, 94-95; Nesâî, *Zekât*, 50-52.

⁷⁶ Şekerci, s.101.

b) Ticaret ahlâkı bozulmadığı, tüketicinin istismar edilmediği ve karaborsa görülmediği sürece İslâm iktisat sisteminde devlet, serbest rekabet şartlarında muntazam işleyen bir piyasaya müdahale etmez⁷⁷.

İslâm piyasanın kendi şartları içerisinde oluşmasını hedeflerken, hakim iktisadî güçlerin uygun zaman ve zemin yakaladıklarında spekülâtif faaliyetlere girişmek suretiyle piyasaya sunî müdahalelerde bulunmalarına da izin vermez, bu konuda çıkabilecek olumsuzluklara karşı da; kalite kontrolü, ölçü ve tartının denetlenmesi, aldatici reklamların yasaklanması gibi tedbirler almıştır⁷⁸. Yine İslâm'da müşteri kızıştırma yoluyla fiyatların spekülâtif olarak arttırılması yasaklandığı gibi, aşırı fiyat düşürme yoluyla yıkıcı rekabete girişmek de yasaklanmıştır.

Hz. Peygamber haksız rekabete yol açabilecek davranışları şu ifadeleriyle yasaklamıştır: “Müşteri kızıştırmayınız”⁷⁹, “Sizden bazınız, din kardeşinin satışı üzerine satış yapmasın”⁸⁰, “Hiçbir şehirlî köylü adına satış yapmasın. İnsanları (kendi hallerine) bırakın. Allah insanları birbirlerinden rızıklandırır”⁸¹.

c) İslâm ticaret ahlâkında satışa arz edilen mallarda defo, üretim hatası veya sonradan meydana gelen değişiklikler varsa, bu eksiklikler tüccar örfünde fiyat düşüklüğüne yol açabilecek ölçüde ise bu ayıpların müşteriye açıklanması gerekir. Bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Kişinin malında bir kusur varsa, söylemeden satması ona helal olmaz.”⁸²

İslâm'ın öngördüğü ticaret anlayışında dürüstlük asıldır. Hz. Peygamber ve Raşid halifeler zaman zaman pazar yerlerini denetlemiş ve yanlış yapanları uyarılmışlardır. Hz. Peygamber'in dürüst bir ticari hayatı öğretme ve tüketici haklarını korumaya yönelik şu uygulaması da dikkat çekicidir: Medine pazarını denetleyen Allah'ın elçisi, bir buğday yığınının bir kısmının ıslak olduğunu görünce, malın müşteriye gerçek nitelikleriyle arz edilmesi gerektiğini belirttikten sonra şöyle

⁷⁷ Bkz. Ebû Dâvud, Buyu', 49; Tirmizî, Büyü, 73; İbn Mâce, Ticârât, 27; İbn Hanbel, III, 85; Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, İstanbul, ts., IV, 161; Meydânî, Abdülğânî el-Ğuneymî *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitab*, b.y. 1963. IV, 167; Bilmen, I, 125.

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, s.381-408; Kallek, s.199-212.

⁷⁹ Bkz. İbn Mâce, Ticârât, 16.

⁸⁰ Müslim, Büyü', 7-8; İbn Hanbel, II, 411.

⁸¹ Müslim, Buyu' 20; İbn Mâce, Ticârât, 15; Ebû Dâvud, Buyu' 45; Tirmizî, Buyu' 13.

⁸² Buharî, Büyü, 19.

buyurmuştur: “*Hile yapan bizden değildir.*”⁸³ Hz. Osman da bir hutbesinde, “*Küçük çocukları kazanç sağlamaya zorlamayın. Çünkü bulamazsa hırsızlık yapar*”⁸⁴, diyerek günümüzde geri kalmış ülkelerin de en önemli problemlerinden biri olan “çalışan çocuklar sorununa” değinmiştir.

Hz. Peygamber, maddi sıkıntıya düşen kişilerin bir an önce nakde çevirebilmek için gerçek değerinin altındaki fiyatlardan satmak zorunda kaldıkları şeylerin fırsatçılık yapılarak ucuza kapatılmasını yasaklamıştır⁸⁵. Bu konuda, Peygamber tarafından eğitilen ve bize “örnek kitle” olarak gösterilen Sahâbeden *Cerir b. Abdillah*’ın şu uygulaması dikkate şayandır: *Cerir b. Abdillah*, pazarda atına, gerçek değerini bilmediği için beş yüz dirhem isteyen satıcıya, atının esasen sekiz yüz dirhem ve daha fazla edebileceğini fakat kendisinin sadece sekiz yüz dirhem verebileceğini belirtir ve atı 800 dirheme satın alır. Çevredekiler kendisine, atı beş yüz dirheme alması mümkün iken niçin fiyatı yükselttiğini sorunca, bu sahâbî şu cevabı vermiştir: “*Biz, alışverişlerimizde hile yapmama ve bildiğimiz şeyleri söyleme konusunda Rasûlullah’a söz verdik*”⁸⁶ Böylece bir tek kişinin içine düştüğü sıkıntının istismar edilmesine ve böylece maddi zarara uğratılmasına göz yummayan bir dinin, kamunun sömürülmesine izin vereceği düşünülebilir mi?⁸⁷

Hasılı İslâm’da hem üretici ve satıcının hem de tüketicinin hakları hukuki ve ahlakî yaptırımlarla koruma altına alınmıştır.

d) Hürriyet, kişiler ve onların oluşturduğu milletler için vazgeçilmez bir haktır. Böyle olmakla beraber hiçbir insan bu hakkını diğerlerine zarar verecek şekilde kullanamaz. Çünkü hürriyet, “insanların başkalarına zarar vermeden dilediklerini yapma iktidarı” olarak tarif edilmiştir⁸⁸. İktisadi serbestliği olmayan bir insanın ve bir milletin hürriyetinden söz edilemez. Diğer konularda olduğu gibi iktisadi alanda da hürriyet asıl olmakla beraber, mülk edinme ve onun üzerinde tasarrufta bulunma hakkı hiçbir kayda

⁸³ Müslim, İman, 164; Ebû Dâvûd, Buyu, 50; Tirmizî, Buyu, 74. Hz. Ömer’in uygulaması ile ilgili bkz. Mâlik, Muvattâ, İsti’zan, 41.

⁸⁴ Mâlik, Muvattâ, İsti’zan, 42.

⁸⁵ İbn Hanbel, Müsned, I, 116; Ebû Dâvud, Buyu’ 25.

⁸⁶ Bardakoğlu, Ali, “*Vadi’a*”, *İslâm’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, IV, 417.

⁸⁷ Kallek, s.171.

⁸⁸ Özelmas, s.64; Yeniçeri, s.233.

bağlı olmaksızın sınırsız değildir. Bu sebeple İslâm'da, devletin iktisadi hayata belli ölçüler içinde müdahale edebileceği kabul edilmiştir⁸⁹.

e) Müslümanın kazancı şansa ve tesadüfe bağlı olmayıp, çabasının ve alın terinin ürünü olmalıdır, nitekim bir âyette, “*İnsanın yararına olan, yalnızca kendi öz gayretinin sonucudur*”⁹⁰ buyurulmaktadır. Daha da önemlisi, başkalarının mallarını meşru olmayan yollarla almak ve yemek haram kılınmıştır. Ayette⁹¹ meşru yollarla yapılmadıktan sonra, kumarda olduğu gibi, tarafların görünen rızaları, kumarla elde edilen malı helal hale getirmez. Aslında kaybeden taraf, verdiği rızaya razı görünse bile, içinden razı olması pek mümkün değildir. Piyango çeşitlerinin tamamında bunları oynayanlardan %1'inin zenginleştirilmesi için % 99'u bilinçli olarak fakirleştirilmektedir. Öte yandan kumar, diğer bir çok eğlence ve aldatmaca çeşidi gibi, iktisadi gelişimini tamamlayamamış ülkelerde, işsizliğin, fakirliğin, sınıflar arası dengesizliğin büyük çapta olduğu toplumlarda ve kesimlerde adeta bir *umut sömürüsü* olarak salgın bir hastalık halini almakta, hem de hak etmeden, emek vermeden ve alın teri dökmeden zengin olan bir kaç problemlili kişi daha topluma eklenmektedir.⁹²

İslâm'da temel üretim faktörü olarak “emek” kabul edildiğinden, sermayenin risk ve zarara katlanmadan tek başına kazanç aracı olması önlenmiştir. Bu gibi sebeple yasaklanan haksız kazançların başında faiz gelmektedir. Faiz milli gelirin adil bir şekilde dağılımına engel olup, kalkınmayı teşvikten ziyade frenler ve ekonominin tabii akışına engel olur. Kur'an'ın⁹³ ifadesiyle faiz, ya zulmetmeye ya da zulme uğramaya sebeptir. Faizin revaçta olduğu bir toplumda hiç bir emek ve risk üstlenmeksizin başkalarının sırtından geçinen /parazit hayat süren kitleler olacaktır. Çünkü faiz, üretilen malın maliyetine yansıtılmakta ve sonuçta faiz yükü toplumun her kesimine ödetilmektedir. Maliyet unsuru olan faiz fiyatlara yansiyarak enflasyona sebep olur⁹⁴

Mümkün olduğunca faizden -şeklen de olsa-uzak bir ekonomik anlayışa sahip Osmanlı'nın elde ettiği müspet sonucu bizlere göstermesi bakımından tarihi bir belge sunmak istiyorum. 1234/1818-1251/1835 tarihleri arası ki, bu tarihlerde Osmanlı'nın

⁸⁹ Yeniçeri, s.233-234; Mutahhari, s.179 . Bkz. Hud, 11/87.

⁹⁰ Necm, 53/39.

⁹¹ Nisa, 4/29.

⁹² Apaydın, Yunus, “Kumar”, *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III, 82; Hamidullah, *İslâma Giriş*, s. 190.

⁹³ Bkz. Bakara, 2/279.

başında II. Mahmut vardır. Osmanlıyı çöküşe doğru götüren, Avrupa'nın da kışkırtmalarıyla gayri müslim tebaanın bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Cezayir, Fransızlar tarafından işgal edilmiş, Yunan isyanının genişleyerek Mora asillerinin istiklallerini ilan etmeleri (1822) gibi olayların yaşandığı bir dönemde⁹⁵ Konya'da 17 senelik, yaklaşık 21 çeşit esnafın devlete ödemiş oldukları vergi tablosuna bakacak olursak, çeşitli meslek gruplarına ait esnafın devlete ödediği vergiler şöyledir (Akçe olarak):

<u>Esnafın Adı</u>	<u>: 1234</u>	<u>1241</u>	<u>1244</u>	<u>1245</u>	<u>1246</u>	<u>1248</u>	<u>1250</u>
<u>1251</u>							
1- Habbâzân	50	50	50	50	50	50	50
50							
2- Gazzazlar	10	-	10	10	10	10	10
10							
3- Kadayıfçılar	24	24	24	24	24	24	24
24							
4- Keten Helvacılar	12	12	12	12	12	-	-
-							
5- Sabuncular	45	45	45	45	45	45	45
6- İplikçiler	60	60	60	60	60	60	60
60							
7- Ketenciler	40	40	40	40	40	40	40
40							
8- Çömlekçiler	-	15	15	15	15	15	15
15							
9- Na'lbandlar	25	25	25	25	25	25	25
10- Bakkallar	80	80	80	80	80	80	80
80							

⁹⁴ Özsoy İsmail, *Faiz ve Problemleri*, İzmir, 1994, s.52-55.

⁹⁵ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XI, 329 vd.

11- Mihçılar	20	20	20	20	20	20	20	20
12- Pirinççiler	-	65	65	65	65	65	65	65
13- Kuru boyacılar	16	16	16	16	16	16	-	-
14- Bezirciler	120	120	120	120	120	120	120	120
15- Helvacılar	-	-	130	130	130	130	130	130
16- Kassâbân	-	40	40	45	45	45	45	45
17- Sığır kasapların	-	10	10	10	10	10	10	13
18- Duhancılar	100	100	100	100	140	140	140	140
19- Zeytûnciler	-	15	15	15	15	15	15	15
20- Leblebiciler	-	60	50	-	50	50	50	50
21-Nalçacılar	8	14	14	14	14	-	14	20

Yukarıdaki tabloda verilen 17 senelik vergi listesine baktığımızda 21 çeşit esnaftan 15'inin aradan 17 sene geçmesine rağmen ödediği vergi miktarı sabittir. Geriye kalan 4 ayrı esnafın vergilerinde ise çok cüzi bir artış gözükmektedir.⁹⁶

f) İslam ticaret anlayışında esas olan hususlardan birisi de tarafların zarara girmemesi ve aralarında her hangi bir nizamın çıkmamasıdır. Müslümanlar arasındaki kardeşlik duygularını zedeleyecek, aralarında kin ve düşmanlığın oluşmasına sebep olacak her şey yasaklanmıştır. Bu sebeptendir ki, alışverişte hile, karaborsacılık, ekonomik sıkıntıdan dolayı aslında ihtiyacı olan bir malını satmak zorunda kalan bir kimsenin malının yok pahasına/değerinin altında bir fiyatla satın alınması yasaklanmıştır. Bu arada yaptığı alışverişte kendisinin zarar ettiğini düşünen ve bu sebeple alışverişini bozmak isteyen kimseye, karşı tarafın anlayış göstermesini ve fedakarlıkta bulunarak bu teklifi kabul etmesini Hz. Peygamber, “*Kim bir müslümanın (zarar görmesin diye alış-verişini) ikâle ederse (cayarsa) Allah da onun hatasını affeder*”⁹⁷ sözleri ile teşvik etmiştir⁹⁸.

⁹⁶ Bkz. Çolak, s. 180-181.

⁹⁷ Ebû Dâvûd, Buyû', 52; İbn Mâce, Ticarat, 26.

⁹⁸ Çeker, s. 78.

İslâm ihtiyaç sahibi kimselere her hangi bir karşılık beklemezsizin borç vermeyi “Allah’a güzel bir şekilde borç vermek” olarak isimlendirmiştir⁹⁹. Böyle kimseler, karşılığını Allah katında kat kat alacaklarını ifade ile teşvik edilirken; borç isteyen de bunu ödemek niyetiyle istemesinin önemine dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber, ödeme niyeti taşımaksızın borçlanan kişinin hırsızdan farksız olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰ Ödeme imkanı olduğu halde borcunu ödememesi veya ödemeyi geciktirmesi Hz. Peygamber tarafından zulüm olarak nitelendirilmiş¹⁰¹ ve borcunu ödemediği ölen bir kimsenin cenaze namazını kıldırmak istememiş, sonuçta sahâbeden *Ebû Katâde*’nin bu borcu ödemesi üzerine namazı kıldırmıştır.¹⁰²

Hz. Peygamber’in hedefi Yüce İslâm’ı tebliğ ile insanlığın iki cihanda mutluluğa ermesini sağlamaktır. Hz. Peygamber, her gruptan ve meslekten insana örnek olacak bir hayat yaşamıştır. O, öyle ideal bir hayat ve yönetim anlayışı sergiledi ki yaşadığı asra “*Asr-ı Saâdet*” denilmiştir.

“Muhammed’in Hayatı” isimli eserinde Muir, Hz. Peygamber’i şu cümlelerle anlatmaktadır: “Tarih, Muhammed (a.s.) çapında kısa bir süre içerisinde ruhları uyaran, ahlakı ihya eden ve faziletin şanını yücelten hiçbir ıslahatçıya şahit olmamıştır”¹⁰³.

Sonuç olarak İslâm’da iktisadi hayatı şekillendirmeye yönelik esaslar hem Mekke hem de Medine döneminde âyet ve hadislerle ortaya konulmuştur. İslâm’da iktisadi hayatı, hayatın her yönünü kuşatan prensipleri çerçevesinde ele almak ve değerlendirmek durumundayız. İktisadi, inanç ve ahlaktan bağımsız değerlendiremeyiz. İslâm’da, üretim, tüketim ve mübadele alanlarında insanlık için yararlı, İslâmî değerlerle sınırlı bir iktisadi özgürlük benimsenmiştir. O, bu yönüyle diğer kapitalist ve sosyalist ekonomik sistemlerden ayrılmaktadır. Diğer iktisadi sistemler dinden bağımsız olarak ortaya çıkıp şekillendiklerinden onlarda helal-haram gibi kavramlara yer olmadığı için, getirisi olan her şeyin üretimine imkan tanınmaktadır. Oysa İslam iktisadında sadece fayda ve getirisi değil aynı zamanda helal-haram kriteri de dikkate alınmak zorundadır. Bu sebeple İslam iktisadında insanın, bedenine, aklına ve ruhuna zarar veren şeylerin üretimine müsaade edilmemektedir.

⁹⁹ Bkz. Mâide, 5/12; Hadid, 57/11, 18 ; Müzzemmil, 73/20.

¹⁰⁰ Bkz. İbn Mâce, Sadakât, 11.

¹⁰¹ Buhârî, İstikrâz, 12; Ebû Dâvûd, Buyu’, 10.

¹⁰² Bkz. Buhârî, Havâle, 3.

¹⁰³ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 263.

İslâm'da, çeşitli statülere sahip karma mülkiyet anlayışı esas alınmıştır. İslâm, mülkiyeti, sorumsuz bir yetkiyi değil de tam bir sorumluluğu kapsayan ve korunması gereken bir hak olarak kabul eder.

Ticaret ahlâkı bozulmadığı, tüketicinin istismar edilmediği ve karaborsa görülmediği sürece İslâm iktisat sisteminde devlet, serbest rekabet şartlarında düzenli işleyen bir piyasaya müdahale etmez. İktisadi suçları önlemek için biri dünyevi diğeri uhrevi olmak üzere iki türlü yaptırım belirlemiştir.

İslâm, bireylerin özgür ve insanca yaşamaları için gerekli ortamı hazırlamayı amaçlamaktadır. Bunun için temel fonksiyonları denge ve dayanışma olan, toplumun mutluluğunu garanti eden bir sosyal adalet anlayışı ortaya koymaktadır.

Yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin bir mirasa sahip olmasına rağmen müslümanların yaşadığı ülkelerde sosyal ve ekonomik manada yaşamakta oldukları sıkıntıların temelinde, bu kaynakların en verimli şekilde değerlendirilememesi, teknolojik yetersizlikler gibi sebepler yanında dinin öğretilerinin sosyal hayattan tecrit edilmesi yatmaktadır.